

Hygiene og helse under *lofotfisket* i «gamle dager»

– og om de 150 åra da lofotfisket finansierte
store deler av helsevesenet i Nordland

AV HENNING AANES

Lofotfisket

Fra midt i januar til midt i april fiskes det gytemoden skrei i Lofoten – det vil si i Vestfjorden og nærliggende fjorder og på «yttersida» av Lofoten. Det strømmer til fiskere fra store deler av kysten, fra Rogaland og Møre til Øst-Finnmark – men de fleste kommer naturlig nok fra Nordland og Troms. Og det kan være mange – flest var det i 1895 med 32 600 fiskere.

Lofotfisket er gammelt, og det har gjennom tidene hatt stor økonomisk betydning for landet.

En indikasjon på dette er at kong Øystein allerede ca. år 1110 bygde de første rorbuene i Kabelvåg! Men i Egils saga sies det at folk ble sendt fra Helgeland til skreifiske i Vågan allerede i 875, og kanskje før.

Henning Aanes

53 år gammel samfunns/allmennmedisiner med bosted Melbu. Tilleggsutdannelse innen helse- og sosialadministrasjon og folkehelsevitenskap.

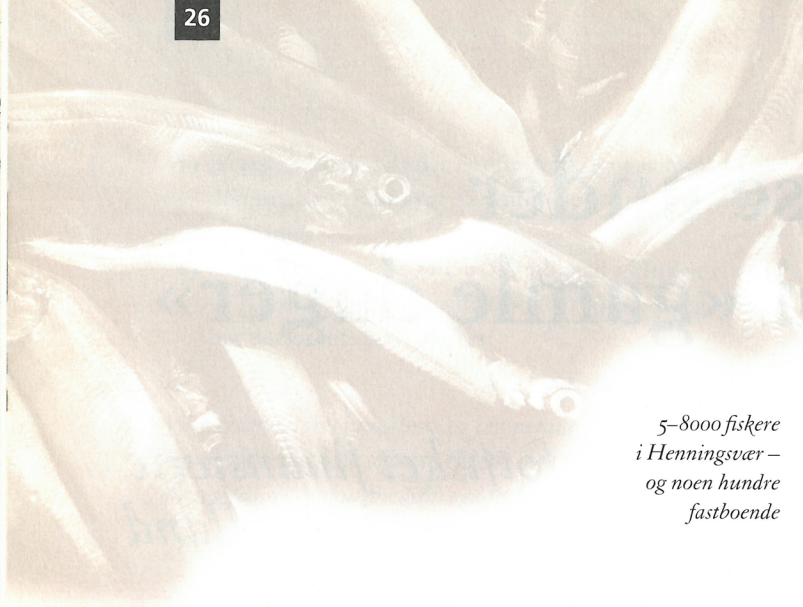
Arbeidet innen de fleste felt innen primærhelsetjenesten over en periode på 20 år, de siste årene som kommunlege i i Hadsel. Sykehuspraksis fra psykiatri og legevakst.

Juksafiskere

På Lofothavet i godvær

*5–8000 fiskere
i Henningsvær –
og noen hundre
fastboende*

Fisken var gjennom århundrer landets viktigste eksportvare. 1870-årene var toppårene, da utgjorde den således 42,6 prosent av landets samlede eksport, og av dette utgjorde torskefiskeriene igjen over 60 prosent.

Var fisket farlig?

Dekkede båter kom mot slutten av 1800-tallet, men enda i 1946 besto lofotflåten av nærmere 30 prosent åpne eller halvdekkede båter.

Motorene kom først etter ca. år 1900, og hadde helt tatt over på 1920-tallet – seilbåtene var da borte.

Men båtene var små og dårlige. Fasting skriver så sent som i 1946: «Det er andre steder i verden straffbart å gjøre selvmordsforsøk, her trengs det utvilsomt en lovgivning som iallfall setter visse minimumskrav til de båtene som skal ferdes på det lunefulle lofothavet».

Det var vinterstid – kaldt, vått, mørkt. De meteorologiske forholdene sier seg nesten selv. Forholdene i havnene var elendig tilrettelagt for sikkerhet når fiskerne skulle på land og om bord.

I 1920-årene omkom gjennomsnittlig seks fiskere per sesong, dette av et samlet mannskap på 25–30 000 fiskere. Det er 0,20–0,25 promille. Dette er en lavere tapsprosent enn ved noen av de andre større kystfiskeriene i denne perioden. Flere tragiske hendelser kan altså ikke overskygge at fisket var ganske trygt. Gode rutiner for værvarsel er en del av forklaringen.

De la på seg...

Det harde arbeidet – med utror klokken 6 om morgenen, klokken 5 senere på vinteren når det ble lysere – og vanskelige forholdene på hav og på land skulle få en til å tro at lofotfiskerne kom utslitt og avmagret hjem utpå senvinteren. Lid skriver imidlertid: «Fiskernes erfaringer og også at de legger på seg under Lofotfisket og angivelig også merker mindre til vårslappheten».

Lofotfisket foregår på den tiden av året hvor man tradisjonelt har hatt det dårligste kostholdet hjemme, samtidig som de har hatt med seg godt fylte lofotkister med mat hjemmefra og hadde rikelig tilgang til fisk, lever og rogn. Noen fikk også penger mellom hendene og kunne handle.

Alt i alt syntes mange at dette var den beste tida på året!

Rorbuer

Det var flere måter fiskerne kunne innlosjere seg på, men rorbuene var det vanligste. Etter at båtene ble større og motoriserte sank antallet rorbuplasser. I 1860 var det plass til 31 700 fiskere i 2405 rorbuer, i 1925 ca 13 000 (inkl. losjihus). I gjennomsnitt bodde 13 mann i hver bu der de sov, kokte og spiste mat, tørket klær og reparerte fiskebruk.

Sammen med andre faktorer er det lett å se at lopper og lus fikk gode levevilkår i dette miljøet. Det var imidlertid tradisjonelt viktig å ikke komme hjem fra lofotfisket med utøy.

Generelt var rorbuene av nokså dårlig standard, selv om det varierte. Vedlikehold og vasking var svært dårlig, og i de dårligste blåste vinden gjennom veggene. Om morgenen var golvet ofte frosset speilglatt.

Vann: lite og dårlig

På det meste kunne det komme 40–50 000 tilreisende – fiskere og en lang rekke andre som hadde sitt levebrød i sesongfiskeriet – til Lofoten, som i siste halvdel av 1800-tallet hadde 5–10 000 innbyggere.

Vannforsyningen var mange steder og i lange tider elendig. Nedbørsrike vintre kunne hjelpe på vannforsyning direkte og derved renslighet og sunnhetstilstand indirekte, slik fiskeribetretningen fra Lofoten i 1894 beskriver.

Et hull i snøen ned til en vannkilde kunne forsyne 2–300 fiskere. Noen beskyttelse av disse «brønnene» mot forurens-

ning av avfall fra fisk, tilsig av dyreekskrementer eller under vannhenting fantes heller ikke.

Et stykke ut på 1900-tallet ble det bygget en del vannforsyningsanlegg, men disse ble ofte dårlig vedlikeholdt og renset.

Sanitærforhold

I hele Lofoten fantes ett badstuebad – i Henningsvær – inn til slutten av 1940-årene! Da fantes det også to folkebad, men de var små, hadde åpent bare noen dager i uken – og helst på den tiden fiskerne var i arbeid. Det ble med en vask annenhver helg.

Utslagsvask og kloakker fantes ikke, avfall ble tømt like utenfor bua eller gjennom en luke i golvet dersom bua lå over sjøen.

Priveter – et synonym for utedo – lå enten på land oftest uten binge under, og denne sjelden ble tømt, eller over sjøen. Innredningen var svært enkel: det viste seg ofte at en enkel stokk å sitte på var det mest hygieniske.

Hvor syke var de – og hvilke sykdommer fikk de?

Pålitelig statistikk er det smått med – men for perioden fra 1928 og 20 år fremover finnes en del tall. 15 prosent av fiskerne oppsøkte i gjennomsnitt lege under lofotfisket i denne perioden (tanntrekking er da sett bort fra). Sår og byller samt katarrale sykdommer var vanligste årsaker til å søke lege. I promille fikk lungebetennelse.

Priveter (utedo) og klesvask – elendig hygiene

Rorbu på kaianten

Det var forbausende lite legesøking pga akutte fordøyelsesykdommer, men her må en regne med store mørketall, som for en del av resten av sykdomspanoramaet under fisket.

Som en kuriositet kan det nevnes at brannskader var dobbelt så hyppig som forfrysninger! Årsaken var bruk av glødelampe for å få start på glødehodemotorene og trange lugarer med ovn.

Staten og folkets helse

Mot slutten av 1700-tallet endret statsmaktens syn på befolkningen som ressurs for nasjonal rikdom. Det ble viktig å holde folk friske slik at de kunne skape verdier og forsvare landet.

Reguleringsiveren var stor. Gjennom århundrene har myndighetene – blant annet ved diverse reguleringstiltak for selve fiskeriene – vist at de hadde vilje til å forsvare fiskernes interesser, og da spesielt de som drev med de enkleste brukstypene.

I denne oppvåkningstiden for statens syn på befolkningen som ressurs, og med den betydning Lofotfisket hadde for landets eksport, var det naturlig å finne frem til en ordning som kunne sikre fiskerne og fiskeripregede områder helsetjenester.

Ett badstuebad i hele Lofoten!

Mannskapet (kanskje en kokke også)
arbeider, spiser og sover i samme rom

Linefiskere på land

Kongelig reskript av 12. februar 1790 – avgift på fisken finansierer helsevesenet!

Det ble i dette året lagt en avgift på fisk, tran og sild – senere utvidet til flere fiskeprodukter som råfisk og rogn – som skulle avhjelpe den veneriske svakhet og spedalskhet som det heter. Dette fondet – eller medisinalinnretning som det het den gang – ble imidlertid brukt til å finansiere stasjonære sykehus flere steder i Nordland. Også lønn til jordmødre, smittevernarbeid, legeboliger og annet ble etter hvert betalt av fondets midler.

I Lofoten ble det etablert sesongbaserte sykestuer og sykehus og ansatt fiskerileger som fungerte ved siden av de faste distriktslegene. Fondet betalte etter hvert både lønn, reise og andre utgifter for fiskerilegene, som det 1903 var 10 av.

I Lofoten var det rundt år 1900 to faste sykehus, fire sesongsykehus og to sesongsbaserte sykestuer. Alt dette – og dertil de faste sykehusene i Bodø og på Helgeland, ble betalt av fondets midler. Værøy sesongsykestue lå lengst vest, lengst øst finner vi Stokmarknes sykehus, som i denne sammenheng er knyttet til lofotfiskeriene.

Fondet eksisterte til 1940, men det mistet sin betydning som finansieringskilde for helsevesenet i Nordland flere år før det. Fiskerne kom med i syketrygda fra 1936, og det ble siste gang krevd inn avgift til fondet i 1935.

Ledige poster. Under Lofotfisket i 1896 kan 8 læger faa ansættelse.

- Godtgjørelsen er bestemt til:
a. Gage efter kr. 1600,00 om aaret.
b. Skyds- og diætgodtgjørelse som for distriktslæger bestemt. Har vedkommende bopæl udenfor amtet, regnes gagen fra den dag, han naar amtsgrænsen, og indtil han paa hjemveien forlader den. Paa samme maade tilstaaes skydsindenfor amtsgrænsen.

c. Et honorar af indtil 400 kroner.
Lægerne er forpligtiget til at tage bopæl i det distrikt, de af amtmanden anvises, og uden yderligere godtgjørelse end allerede anført at tilse og behandle alle fiskere uden hensyn til deres hjemstavn og formuesomstændigheder eller til sygdommens beskaffenhed, og naar den er opstaaet. Derimod er de berettiget til at fordrø honorar af skippere og deres mand-skaber og af alle andre, som søger deres bistan. Ansættelsesens varighed efter fiskets slutning beror paa amtmandens bestemmelse.
Lægernes ankomst til Lofoten bør finde sted inden midten af januar maaned.
Andragender om disse poster indsendes til medicinaldirektøren inden 12te november.

(Finnmark fikk for øvrig avgiftsbasert finansiering av helsevesenet allerede i 1773 – men det var avgift på omsetning av brennevin!)

Kilder:

- 1 Kåre Fasting (red.): *Lofotfisket Smådrift eller storbruk i nye former*, Trondheim 1946
- 2 Hallvard Lid: *Hygieniske problemer under Lofotfisket*, Oslo 1951
- 3 *Lofotfisket Historie og utvikling*, Inge Eberg Johansen (stensil)
- 4 Ole Georg Moseng: *Det offentlige helsevesen i Norge 1603–2003, Ansvar for undersåttenes helse 1603–1850*
- 5 Aina Schiøtz: *Det offentlige helsevesen i Norge 1603–2003, Folkets helse – landets styrke 1850–2003*
- 6 Leif Nordstrand: *Medisinalfondet for Nordland ca 1790–1940 – helsefond og fiskerfond* (publiseres høsten 2003)

Har du kommentarer, reaksjoner eller spørsmål om artikkelen? Inspirerer den deg til å skrive noe selv?
Ansvarlig redaktør for denne artikkelen har vært Anders Svensson. Kontakt ham på anders.svensson@bo.nhn.no